



William C. Chittick  
S engleskog preveo Haris Dubravac  
**Kur'an i sufizam<sup>1</sup>**

UDK 28-23  
141.336

### Sažetak

Sukladno autorovom mišljenju, sufizam se ponajbolje može razumjeti u odnosu na samo ustrojstvo islamske tradicije. Izrazita odlika sufijskog pristupa islamskoj tradiciji jest usredotočenje na stapanje duše s Božanskom Riječju, uvijek na osnovu obrasca koji je utvrdio Vjerovjesnik. Sufijski učitelji su često govorili o cilju islamske tradicije u vidu *ostvarenja* koje zahtijeva preobražavanje samog bića tragaoca, pri čemu je nezaobilazna uloga Kur'ana. Sažimajući prirodu puta ka Bogu, ti učitelji često su govorili o pročišćavanju duše (*tezkijetu'n-nefs*). Kao i drugi muslimani, sufije ne samo da su visoko cijenili pamćenje i učenje Kur'ana te zazivanje Božijih imena sadržanih u Kur'anu, nego su svoja učenja, također, iskazivali kur'anskim jezikom. Ova posebna posvećenost Kur'anu može se jasno uočiti među sufijskim učiteljima ranih pokoljenja koji se pamte uglavnom po kratkim izrekama, što rasvjetljavaju duhovnu znakovitost ključnih kur'anskih riječi i izraza. Kad su kasnije sufije počele pisati podrobna objašnjenja ljudskog položaja u odnosu na Boga i kosmos, oni su ispunili svoja djela tumačenjima kur'anskih ajeta. Zajednički uvid sufijskih učitelja jest da Kur'an, uz sunnet, pruža smjernice za ostvarenje Božanskog Oblika koji je pritajen u svakoj ljudskoj duši. Prema tome, autor u ovome tekstu razmatra odnos između Kur'ana i sufizma ukazujući na njihovu blisku isprepletenost.

*Ključne riječi:* Kur'an, sufizam, ostvarenje (*taḥkīk*), preobražaj, put, pročišćavanje duše (*tezkijetu'n-nefs*)

<sup>1</sup> Preuzeto iz: William C. Chittick, *The Quran and Sufism*, u: Seyyed Hossein Nasr Et Al. (eds.), *The Study Quran: A New Translation and Commentary*, HarperOne, San Francisco, 2015, str. 1737-1751.

A rapska riječ *ṣūfī*, iz koje je izvedena engleska riječ *sufism* (sufizam), najprije se koristila za označavanje određene vrste religioznosti u drugom/osmom stoljeću. Čini se da je izvorno značenje te riječi bilo *osoba koja nosi vunenu odjeću*, iako su se navodile i druge izvedenice. Nakon što se ova riječ počela koristiti, muslimanski učenjaci nikad nisu postigli bilo kakvu saglasnost oko toga šta je ona tačno podrazumijevala. Do sedmog/trinaestog stoljeća, općenito se koristila da oslika određene evlijanske ličnosti i njihova učenja, a od tada se također primjenjivala na različite redove (dosl. puteve *turuk*; jedn. *ṭarīkah*), u okviru kojih su učitelji vodili učenike u potrazi za Bogom. Mnoga postignuća takvih redova i dalje cvjetaju u islamskom svijetu, od kojih svaki vuče porijeklo od jednog ili više evlija utemeljitelja, a u krajnjem do Vjerovjesnika. Stoljećima su ovi redovi igrali prevladavajuću ulogu u religijskom životu muslimanske zajednice, no, u skorije vrijeme, politizirani oblici islama poznati kao fundamentalizam, u velikoj mjeri zamagljuju njihovu prisutnost, barem u medijima.

Današnji učenjaci obično koriste riječ sufizam kao sinonim za pojmove misticizam, duhovnost ili ezoterizam, od kojih svaki nagovještava ponešto od onoga što ta riječ označava. Za potrebe ovog eseja, sufizam se ponajbolje može razumjeti u odnosu na ustrojstvo islamske tradicije. Dvostruki temelji islama – Kur'an i sunnet – daju smjernice na tri razine: na razini djelovanja, na razini razumijevanja i na razini preobražavanja, odnosno, prakse, mišljenja i duhovnosti. Kad su muslimani izvlačili implikacije Božije Upute na razini prakse i djelovanja, oni su postepeno uspostavljali područje jurisprudencije (*fiqh*) i škole Objavljenog zakona (*mezāhib* šerijata). Promišljajući o implikacijama Božanske Upute za ispravno razumijevanje Boga, kosmosa (svega drugog osim Boga) i čovjekova otjelovljenje, oni su začeli škole mišljenja poput *kelāma*

(teologija) i filozofije. U isto vrijeme, mnogi muslimani, često iste ličnosti koje su bile uključene u prva dva područja, smatrali su da je cilj kako pravog djelovanja tako i ispravnog razumijevanja preobražaj duše, to jest postizanje unutarnje usklađenosti s *El-Hakkom – Stvarnim*, Vrhovnom Istinom i Apsolutnom Stvarnošću Koja je Sami Bog. Upravo su te muslimane njihovi savremenici, odnosno kasnija pokoljenja, često nazivali sufijama.

Izrazita odlika sufijskog pristupa islamskoj tradiciji jest usredotočenje na stapanje duše s Božanskom Riječju, uvijek na osnovu obrasca koji je utvrdio Vjerovjesnik. obraćajući se Vjerovjesniku, Kur'an kaže: *Uistinu si ti uzvišene (aẓīm) čudi (68:4).*<sup>2</sup> Nije ostalo nezapaženo da Kur'an koristi isti pridjev kad govori o sebi – *Moćni (aẓīm) Kur'an (15:87)*. Uzvišenost Vjerovjesnikove čudi potječe upravo iz činjenice da je upio Kur'an u svoje biće. Tako sufije razumješe izreku Vjerovjesnikove supruge Aiše kad je bila upitana o njegovoj čudi nakon njegove smrti. Ona je odgovorila: "Zar ne čitaš Kur'an? Njegova čud je bila Kur'an."<sup>3</sup>

Uloga Kur'ana u preobražavanju duše se podrazumijeva u predajama o Vjerovjesnikovom uzdignuću (*Mi'rādž*) ka Bogu – *Noćno putovanje*, o kojem govori prvi ajet sure *Isrā'*: *Slavljen neka je Onaj Koji je noću preveo Svoga slugu. Lejletu'l-isrā' (Noć putovanja)*, odnosno *El-mi'rādž* (Uzdignuće) razumijevalo se kao ispunjenje *Lejletu'l-kaḍra* (Noć moći) (97:1-3). Nakon što je Vjerovjesniku spustio Božansku Riječ u *Noći moći*, Džibril ga je poveo u susret Bogu u *Noći putovanja*. On se mogao susresti s Bogom upravo zato što je njegova čud bila Kur'an, koji se spustio u dušu mu, pa je pretvorio u *jednu blistavu svjetiljku* (33:46) kao odgovor na njegovu dovu: "Pretvori me u svjetlo!"<sup>4</sup> U konačnici, sam Kur'an je *svjetlo* (64:8), koje je objavila *Svjetlost nebesa i Zemlje* (24:35) *da ljude izvede iz tmina na svjetlo* (14:1).

<sup>2</sup> Kur'anske stavke su prevedene direktno iz ovoga teksta kako bi nakana autora, na nekim mjestima prilikom navođenja stavaka, lakše došla do izražaja. (Op. prev.)

<sup>3</sup> Ahmed 10 (br. 25240); Sulejmān ibn Ahmed at-Ṭaberāni, *el-Mi'džemu'l-evsaṭ*, ur. Ebu Mu'āz Ṭarīk ibn 'Aveḍu'llah ibn Muḥammed i Ebū'l-Faḍl el-Husejní, 10 tomova (Kairo, Dāru'l-Haremejn, 1994), 1:30 (br. 72).

<sup>4</sup> Dotična rečenica je dio ove Vjerovjesnikove dove: "O Bože, smjesti u srce moje svjetlo, u moj sluh svjetlo, u vid moj svjetlo, u moju desnicu svjetlo, u moju lijevicu svjetlo, preda me svjetlo, iza mene svjetlo, iznad mene svjetlo, ispod mene svjetlo i odredi mi svjetlo" odnosno "pretvori me u svjetlo" (Muslim 7.26, br. 1830).



## Put preobražavanja

Sufijski učitelji su često govorili o cilju islamske tradicije u vidu *ostvarenja* (*taḥkīk*) – riječ koja je izvedena iz istog korijena kao Božansko Ime *El-Ḥakk*, Stvarni, Pravični, Istiniti, Ispravni. Gramatički gledano, *ostvarenje* znači aktualizirati istinu (*ḥaqq*) i stvarnost (*ḥaḳīqah*), a u sufizmu je taj pojam počeo određivati krajnji ishod slijedenja puta ka Bogu. Postići ostvarenje znači dostići Stvarnog, vidjeti i razumjeti sve stvari u svjetlu Stvarnog te ispravno i prikladno djelovati u svim okolnostima. Ovo zahtijeva preobražavanje samog bića tragaoca, a upravo je uloga sufijskih spisa da razjasne prirodu ovog preobražavanja, da opišu put koji može dovesti do njega te da ponude praktične smjernice i načine kako se može kretati na ovom putu.

Pojam *put* je ključan za muslimansko samorazumijevanje. Tokom svakog ciklusa dnevnih namaza muslimani uče suru *Fatih*. Nakon hvaljenja Boga i iskazivanja ljudske potrebitosti ova sura izražava srce religijske potrage: *Vodi nas pravom putu* (1:6). Upravo je taj put (*sirāt*) otjelovljen kao Sirat-ćuprija (*širāt*) nad Džehennemom koju svako mora pokušati preći na Dan proživljenja. Oni koji slijede Božansko vodstvo u ovom životu će bezbjedno proći, a oni koji ga zanemaruju past će u Vatru. Kur'an čini *vodstvo* i *uputu* (*hudā*) općim svojstvom vjerovjesnika, a *zabludu* (*idlāl*) pripisuje Šejtanu. Obraćajući se Vjerovjesniku Kur'an kaže: *Uistinu ti vodiš pravom putu* (42:52). Ali nas isto tako podsjeća da Vjerovjesnik vodi jedino na osnovu Božijeg Vodstva te da je Bog Sam krajnji Vodič: *Zasigurno, ti (Muhammede) ne vodiš onoga koga ti voliš, nego Bog vodi onoga koga On hoće* (28:56).

Kur'anske riječi za *put* odnosno *stazu* igraju istaknutu ulogu u konceptualiziranju tradicije. *Sebil* označava opći put ispravnog vodstva, posebno u izrazu *Božiji put*. *Šerī'ah* (džada) označava poseban put ispravnog postupanja kodificiranog u islamskom zakonu i jurisprudenciji ali i vjerovjesničko vodstvo općenito (posebno u obliku množine, *šerā'i*, putevi, to jest religije). *Tarīkah* znači put duhovne discipline, unutarnje putovanje ka ispravnom razumijevanju i ispravnom

usklađivanju sa Stvarnim kojem podučavaju sufijski učitelji (šejhovi, pirovi). Otuda se koristi za označavanje sufijskih redova.

Sažimajući prirodu puta ka Bogu učitelji su često govorili o pročišćavanju duše (*tezkijetu'n-nefs*), izraz izveden iz 91:7-9. Pročišćavanje zahtijeva uklanjanje pokuđenih karakternih osobina (*aḥlāk zemīneh*), a stjecanje pohvalnih (*aḥlāk ḥamīdeh*). *Aḥlāk*, odnosno karakterne osobine, množina je riječi *ḥuluk* (ćud), a koristi se za označavanje nauke o etici (*'ilmu'l-aḥlāk*). Među svim Božijim slugama onaj koji je imao najuzvišeniju ćud bio je Muhammed, a.s., doslovno Hvaljeni, nazvan i Aḥmedom (Najhvaljeniji) (61:6). Kur'an govori o Bogu kao Hvalevrijednom (*El-Ḥamid*), što podrazumijeva da uistinu niko drugi nije dostojan hvale. Kad Kur'an naziva Vjerovjesnika i Muḥammedom i Aḥmedom, to je zato što se njegova ćud usklađuje s Božijom *naravi*, što će reći da je njegova narav bila Kur'an, Božiji Govor.

Ukratko, svi oni koji žele pročistiti svoje duše moraju slijediti pravi put, Božiji put. To zahtijeva oponašanje Vjerovjesnika na dvije osnovne razine: na razini ispravnog postupanja, slijedeći Šerijat, te na razini ispravnog razumijevanja i ostvarenja, slijedeći tarikat. Oponašanje Vjerovjesnika može dovesti do oporavka iskonske naravi duše (*fiṭreh*), stvorene na Božiju sliku odnosno oblik (*šūreh*). Otuda su sufije obično govorile o dotičnom cilju u vidu postajanja odlikovanim Božijim odlikama, tj. božanskim moralem (*et-teḥalluk bi-aḥlāki'llāh*) te su razumjeli da je Vjerovjesnikova uzvišena narav izvedena upravo iz toga što je bio okarakteriziran cijelim rasponom Božanskih Imena i Svojtava, iz njegova potpunog ostvarenja Stvarnosti Stvarnog. Ebu Ḥamid el-Gazali (u. 505/1111. god.) ovom procesu posvećuje jedno poglavlje u svome komentaru na Božanska imena pa, slijedeći pojmove koje su odavno koristili kako sufije tako i filozofi, ukazuje na spomenuti cilj kao na aktualizaciju urođenog *te'elluha*, bivanja priličnim Allahu, to jest deiformnost odnosno teomorfizam.<sup>5</sup>

Činjenica da sufije usredsrediše svoju pažnju na postizanje duhovnog preobražavanja pomaže

<sup>5</sup> Ebu Ḥamid el-Ġazzālī, *El-Maḳṣadu'l-esnā (Najviši cilj)*, ur. Fadlou A. Shehadi (Bejrut: Dār El-Machreq, 1971). Dio 1, pogl. 4 je nazvano "Objašnjenje da savršenstvo i

sreća slave leži u tome da postane okarakteriziran Božijim svojstvima (moralom)." On spominje *te'elluh* na str. 65.

objasniti njihovu posvećenost onome što jedan učenjak nazva "kur'anizacijom pamćenja".<sup>6</sup> To je značilo ne samo da su, kao i drugi muslimani, visoko cijenili pamćenje i učenje Kur'ana te zazivanje Božanskih imena sadržanih u Kur'anu nego su i svoja učenja izrazili kur'anskim pojmovljem te imali na umu da je svrha svih njihovih nastojanja bila upiti Božansku Riječ. Uvijek je cilj bio da se duša pretvori u Božansko Svjetlo, živu stvarnost Božijeg Samoizražaja. Ova posebna posvećenost Kur'anu može se jasno uočiti među sufijskim učiteljima ranih pokoljenja koji se pamte uglavnom po aforizmima što rasvjetljavaju duhovne znakove ključnih kur'anskih riječi i izraza. Kad su kasnije sufije počele pisati podrobna objašnjenja ljudskog položaja u odnosu na Boga i kosmos, oni su ispunili svoja djela tumačenjima kur'anskih stavaka. Ovdje je jedan od najboljih primjera Ibn Arebi (u. 638/1240. god.), koga sufije nazivaju Najvećim učiteljem, zbog neprevaziđene temeljitosti i dubine kojom je objasnio prirodu puta prema Bogu. Njegovo monumentalno djelo *El-Futūhātu'l-mekkiyyeh* (*Mekanska otkrovenja*) nije ništa drugo nego niz promišljanja o Kur'anu i njegovom unutarnjem značenju.

Prema sufijskom razumijevanju islamske tradicije, svako ljudsko biće je pozvano da krene na put duhovnog preobražavanja. Sva ona naslijediše znanje o imenima kojem je Bog podučio Adema (2:31), pa su sva kadra povratiti ovo iskonsko, ademovsko znanje upijajući Kur'an. U dva stavka Vjerovjesnik je poučen da kaže: *Ja sam samo čovjek kao i vi* (18:110; 41:6). Poput nas, on je naslijedio znanje o imenima od Adema, ali za razliku od nas, ovi stavci u nastavku vele, Bog mu je spustio objavu o Njegovom Jedinstvu. Upravo mu je taj događaj omogućio da slijedi Božansko Vodstvo natrag do njegovog izvora i da povрати iskonsku ljudsku prirodu – *fitret*. Kao smrtnici poput njega, možemo ići njegovim stopama.

## Božiji znaci

Moglo bi se reći da je cilj sufijskih teorijskih učenja ponuditi kosmičku antropologiju združenu s kosmologijom, to jest, obrazlaganje ljudske

prirode s obzirom na Božiju nakanu u stvaranju univerzuma. Ispravno razumijevanje ljudske prirode mora krenuti od početka, a to je Bog, čije je potvrđivanje jedinstva (*tevhid*) prvo načelo islama. *Tevhid* je najjezgrovitije izražen prvim dijelom šehadeta: "Ne postoji nijedan bog osim Boga" – izraz koji odražava srž islamskog nauka. Dva dijela šehadeta – koji se obično nazivaju poricanje (*nefi*) i potvrđivanje (*isbāt*) – poriču Božanske Odlike svemu drugom mimo Boga te samo Njemu pripisuju svu Stvarnost i sve Odlike.

Dijalektika uspostavljena ovim poricanjem i potvrđivanjem odjekuje kroz spise sufija te pruža glavno stanovište za razumijevanje poruke Kur'ana, koja je obuhvaćena Božijim Najljepšim Imenima (*El-esmā'u'l-ḥusnā*). Tako, naprimjer, ako je Bog Stvoritelj (*El-Ḥālik*), to znači da nema stvoritelja osim Boga. Drugim riječima, to Ime poriče stvorenjima ontološko stvaralaštvo, pa potvrđuje da ono pripada samo Bogu. Kur'an to retorički navodi: *Ima li ikakvog drugog stvoritelja osim Boga?* (35:3). Ako je Bog Jaki (*El-Qavi*), onda *nema jakosti izuzev u Boga* (18:39). Ako je On Bogati (*El-Ġani*), onda: *O ljudi! Vi ste u potrebi za Bogom; a On je Samodovoljan, Hvaljeni* (35:15). Ako je On Vladar (*El-Melik*), onda *Bogu pripada vlast nad nebesima i Zemljom* (3:189) i *On nema ortaka u vlasti* (17:111).

Promišljanje o kur'anskim Božijim Imenima dovodi do shvaćanja da sve u univerzumu dolazi od Boga, da se Bogu vraća te da ga Bog održava i podržava u svakom trenu. Univerzum je zapravo ogromni predio Božijih znakova (ājāt), riječ koju Kur'an koristi za označavanje pojavnosti prirodnog svijeta, opažanja i svjesnosti duše, djelovanja i čuda vjerovjesnika te vlastitih stavaka. On poziva ljude da razmišljaju o znacima, od kojih svaki pokazuje obilježja i tragove Božijih Najljepših Imena. Opširan način na koji Kur'an govori o znacima/stavcima vodi raspravi o tri knjige: kosmosu, ljudskoj duši i samom Kur'anu, od kojih je posljednja ključ za tumačenje prve dvije. Kao što nam Ibn Arebi kaže, sav kosmos se sastoji od slova, riječi, *sūreta* i znakova/stavaka, stoga je on Veliki Kur'an.<sup>7</sup> Njegov učenik Sadruddin el-Ḳunevi (u. 673/1274. god.) često

<sup>6</sup> Paul Nwyia, *Ibn 'Atā' Allāh et la naissance de la confrérie šādilite*. Bejrut, Dār El-Machreq, 1971, 46.

<sup>7</sup> Ibn 'Arebi, *El-Futūhātu'l-mekkiyyeh*, Kairo: n.i., 1911; repr., Bejrut: Dār Šādir, 1968, 4:167, 1. 22.



razrađuje ovaj slikoviti prikaz. U jednom odlomku on objašnjava zašto je ljudska duša, koju je Bog podučio svim imenima, Božija objavljena knjiga:

“Zar ne čudè Riječi Božije? Čitaj Knjigu svoju! *Danas ti je tvoja duša dovoljna kao obračunavatelj protiv tebe* (17:14). Ko god čita ovu Knjigu, spozna šta bijaše, šta jeste i šta će biti. Ako ne možeš pročitati svu svoju Knjigu, onda čitaj iz nje ono što umiješ. Zar ne vidje kako On kaže: *I unutar duša vaših. Pa zar ne vidite?* (51:21) I ne vidje li kako On veli: *Pokazivat ćemo im znakove Naše na obzorjima i unutar njih samih sve dok im ne bude jasno da je on istina. Nije li dovoljno to što je tvoj Gospodar svjedok svim stvarima?* (41:53)... Prema tome, sinko moj, ovo je Knjiga i znanje o Knjizi. A ti si Knjiga, kako smo rekli. Tvoje znanje o vlastitoj duši je tvoje znanje o Knjizi. I nema ništa vlažno, što je vidljivi svijet, *ili subo*, a to je duhovni svijet i sve ono što je izvan njega, a da nije zapisano u jasnoj Knjizi (6:59), a to si ti.”<sup>8</sup>

Sve u univerzumu, duši i Kur'anu jeste znak/stavak. Svi znaci se moraju odgonetnuti kako putem poricanja, “nijedan bog”, tako i potvrđivanjem, “osim Boga”. Što se tiče poricanja, znaci nemaju stvarnost u poređenju s Božijom beskrajnom Stvarnošću. S obzirom na potvrđivanje, svaki znak ukazuje na Stvarnog, jer sve odlike dobijaju potporu od Njegovih Odlika. Budući da sve stvari prikazuju Božija Imena i Svojstva, sve je u vascijelom univerzumu *tedželli – bogoočitovanje*, Božansko *Samootkrovenje*. Ova riječ je preuzeta iz stavka u kojem Musa moli Boga da mu Se pokaže. Bog odgovara da Ga Musa neće moći vidjeti. *I kad se Gospodar njegov pokazao (tedžellā) brdu, On ga je sa zemljom sravnio, a Musa je u nesvijest pao* (7:143). Zasljepljujuće svjetlo bogoočitovanja poriče brdo i njegovog gledaoca, baš kao što svaki znak, viđen okom pronicljivosti, poriče nestvarno, a potvrđuje da nema ništa stvarno osim Stvarnog.

Svaki od kosmičkih znakova/stavaka jeste posebna stvar, događaj, riječ, odnosno rečenica, ali i svaki ukazuje na nešto izvan sebe sama. Znaci/stavci koji sačinjavaju Kur'an su također oni koji ukazuju. Osim toga, Kur'an je *jasna Knjiga*

(12:1) i *jasni Kur'an* (15:1), koji pruža jasnoću i uvid kojim se tumače znaci u kosmosu i duši. Međutim, da bi razumjeli ovo Božansko Vodstvo, ljudi se moraju posvetiti onome što od njih traži Knjiga, a ne samo slijeđenju Božijeg puta i brižljivom izučavanju Njegove Riječi. Bez razumijevanja pisanih znakova u Kur'anu, oni nikad neće biti kadri odgonetnuti kosmičke i unutarnje znakove. Tad će biti nemarni spram vlastite uloge u stvaranju te nesposobni suočiti se sa svijetom i samima sobom prikladno i ispravno (*bi'l-hakk*), to jeste, u skladu sa Stvarnošću Stvarnog.

### Lice Božije

Kur'an ponekad govori o Božijem Samoraskriivanju kao o Njegovom Licu (*vedžb*), naprimjer: *Kuda god se okrenete, tamo je Lice Božije* (2:115). Drugim riječima, Bog Se otkriva u svakoj stvari, tako da je svaki znak koji potvrđuje Božiju Stvarnost, a poriče svoju neovisnu stvarnost. Međutim, istovremeno, svaka stvar je prosto ona sama, tako da je ona jašmak koji skriva Božansko Lice raskriiveno u njoj. Drugi stavak ukazuje na ponešto od dvostrane prirode Božanskog Samoobjavlivanja svojom gramatičkom dvosmislenošću: *Sve stvari iščekavaju, osim Njegova Lica* (28:88), rečenica koja se može jednako pročitati kao: “Svaka stvar iščekava, osim njenog lica”, to jest lica stvari. Ako shvatimo dotičnu zamjenicu u značenju *Njegovo*, onda ovaj stavak potvrđuje Božiju trajnost, a poriče trajnost svih stvari. Ako je shvatimo u značenju *njeno*, onda lice stvari koje predstavlja njezin aspekt odnosa s Bogom je trajno, ali ne i ostatak te stvari. Ibn Arebi objašnjava da ovo trajno lice pojedine stvari jeste njena najdublja stvarnost koja stalno motri Boga, stvarnost koja u krajnjem nije ništa drugo doli Lice Božije koje nju motri. On ovu najdublju stvarnost naziva Posebnim Licem (*vedžb hāsš*), što znači da Bog u Svom beskrajnom Znanju ima bezbroj lica, od kojih je svako okrenuto prema određenoj stvari kako bi je dovelo u postojanje i održavalo.

Kur'an nam kazuje da tragaoci za Bogom žude za Licem Božijim (30:38) i On hvali one koji Mu okreću svoja lica: *Ko god preda (islām)*

<sup>8</sup> *Mir'ātu'l-'arīfin fi multemes Zejn el-'Ābidin (Ogledalo gnostika: na zahtjev Zejnu'l-'Ābidina)*, u rukopisu. Neispravan

tekst s prijevodom objavio je S. H. Askari u: *Reflection of the Awakened*, London, Zahra Trust, 1983.

lice svoje Bogu te je čestit (*muhsin*), doista se uhvatilo za hvatište najčvršće (31:22). Predavajući svoja lica Bogu, tragaoci pronalaze svoja prava lica, koja su ista kao i Posebna lica što ih Bog okrenu prema njima. Ova dva lica su u krajnjem jedno, jer “nema lica osim Božijeg Lica”. Stoga, oni koji traže Božije Lice nastoje prepoznati Lice Božije koje je njihovo pravo jastvo.

Ovo traganje za prepoznavanjem Božijeg Lica pomaže objasniti jedan od smislova poznatog hadisa: “Onaj ko prepoznaje sebe, prepoznaje svoga Gospodara.”<sup>9</sup> Ovaj hadis, koji se stalno navodi u sufijskim tekstovima, obično se prevodi kao: “Onaj ko spoznaje sebe, spoznaje svoga Gospodara.” Međutim, glagol *arefe* označava prepoznavanje, a ne jednostavno poznavanje (što se označava glagolom *alime*). Upotreba ove posebne riječi ukazuje da je znanje, koje proizlazi iz spoznavanja sebe, ustvari obnovljeno znanje o onome što se već poznaje u svom najdubljem biću. Zapravo, tako je važan taj pojam *prepoznavanja* da se sufizam često oslovljava kao *ma'rifeh* odnosno *irfān*, a oba pojma su glagolske imenice od glagola *arefe*. Učenjaci obično prevode te dvije riječi riječju *gnoza* zato što ova engleska riječ znači neposredno poznavanje duhovne istine, a to nagovještava ponešto o prirodi samoprepoznavanja koje je istovremeno prepoznavanje Boga.

Ovdje se vrijedi podsjetiti da kur'anski pojam *zikr* označava i *podsjetnika* koji dolazi od Boga i *prisjećanje*, to jest ljudski odziv tom podsjetniku. U isto vrijeme, ova riječ također znači *spominjati* ili *zazivati*, pa Kur'an često podstiče na spominjanje odnosno zazivanje Imena Božijeg kao način da Ga se prisjeća, naprimjer: *Zazivaj Ime svoga Gospodara ujutro i predvečer* (76:25). Ovo kur'ansko učenje je osnova za sveopće primjenjivanje prisjećanja (*zikr*) Božijeg Imena (odnosno zazivanja) koje se nalazi u svim sufijskim redovima. Kur'anska upotreba ove riječi i njezinih izvedenica pokazuje da, u kur'anskom pogledu na stvari, mi već posjedujemo znanje na koje se podsjećamo, ali ga moramo oporaviti. Ukratko, istinsko prepoznavanje sebe zahtijeva da sebe gledamo kao Lice Božije i da razumijemo da sve

iščezava osim Njegova Lica, što nije ništa drugo doli pravo lice. Konačna istovjetnost Božijeg Lica i ljudskog lica podsjeća nas da je naše prisjećanje na Boga istovremeno Božije prisjećanje na nas: *Prisjećajte se Mene i Ja ću se vas prisjetiti* (2:152).

Još jedan stavak koji spominje Božije Lice je izvor jednog od najpoznatijih pojmovnih parova u sufijskom rječniku, *fenā'* – iščezavanje odnosno poništenje, i *bekā'* – ostajanje ili opstojanje: *Sve na njoj iščezava. A ostaje Lice tvoga Gospodara, Posjednika Veličanstva i Plemenitosti* (55:26–27). Svi znaci nestaju, a Božansko Lice koje se otkriva u znacima ostaje. Sufije ovo shvaćaju ne samo kao iskaz o prolaznoj prirodi svijeta nego i kao poziv na djelovanje. Tragaoci moraju prepoznati prolaznu prirodu vlastitih duša ali ne i njihovih lica, pa iznaći trajno Lice Stvarnog, oni moraju poreći velove, a potvrditi Lice, što će reći da moraju poništiti vlastita neznačka i ograničena jastva kako bi bili kadri motriti Božansko Lice.

Ljudska bića, koja je Bog stvorio da budu Njegovi namjesnici (*halā'if*; jd. *halifeh*) na Zemlji (2:30), mogu igrati odgovarajuću ulogu samo ako prepoznaju ko su i ko je Gospodar njihov. Adem je bio podučen svim imenima, ali je *zaboravio* (20:115) i *nije poslušao* (20:121). Bog je oprostio Ademu pa ga je odredio za vjerovjesnika i namjesnika, ali među većinom njegove čeljadi prevladava zaboravnost i neposlušnost. Bog šalje vodstvo upravo da ih podsjeti na njihovu ulogu u stvaranju. Kad se prisjete, razumjet će da trebaju stremiti aktueliziranju karakternih osobina koje su skrivene u njihovoj iskonskoj prirodi. Velovi se moraju podići da se Lice Božije može pojaviti. Pokuđene karakterne osobine se moraju poništiti, a pohvalne karakterne osobine, osobine usađene u *fitretu*, moraju se očitovati da bi opstajale. Vođeni poricanjem vela i potvrđivanjem Lica, tragaoci za Bogom smjeraju slijediti Vjerovjesnika na ljestvama uzdignuća te oporaviti vlastiti iskonski oblik u Božanskoj Prisutnosti, vlastita izvorna lica prije negoli su ih roditelji donijeli na ovaj svijet. Kad se neznanje i pokuđene karakterne osobine posve ponište, samo Božije Lice – veleljepna narav Stvarnog – ostaje.

<sup>9</sup> Ovaj hadis se ne nalazi u standardnim zbirkama te ga odbacuje većina hadiskih stručnjaka, od kojih ga neki umjesto toga pripisuju Vjerovjesnikovom rođaku Aliju ibn Ebi

Talibu. Vidjeti: Muḥammed ibnu'l-Munevver, *Esrārū't-tevhīd fi mekāmāt eš-Šejh Ebi Se'īd*, ur. M. R. Šeff'i Kedkeni, Teheran, Āgāh, 1366/1987, str. 774-775.



## Ljubav

Historičari primijetiše da je sufizam imao izvanrednu sposobnost privlačiti narodne mase i prožimati popularnu kulturu. Sufijsko razumijevanje Kur'ana bilo je preneseno putem ličnog sjaja evlijanskih učitelja i ogromne literature, koja je uglavnom predstavljena u obliku poezije i pjesme. Teolozi i pravnici su davali prednost suhim raspravama na arapskom, univerzalnom jeziku muslimanske učenosti, premda su često pisali popularnija djela na perzijskom, turskom i drugim jezicima. Pjesnici su pisali svoje pjesme na vlastitom jeziku, pa je pjesništvo postalo lijepo i pristupačno sredstvo za sufijska učenja. Naprimjer, monumentalno djelo *Mesneviya* Dželaluddina Rumiya (u. 672/1273. god.) često se naziva Kur'anom na perzijskom jeziku. To nije zato što ima bilo kakvu izvanjsku sličnost s Božanskom Riječju, nego zato što je Rumi bio kadar izraziti na netehničkom, svakodnevnom jeziku, razumljivom svakom perzijskom govorniku, ono što on naziva "osnovama osnova vjere"<sup>10</sup> – što je pogodan opis samog Kur'ana, osnove svega islamskog.

Glavna tema najpopularnije poezije, posebno sufijske, jest ljubav, uz sve njezine uspone i padove, njezine radosti i tuge. Obrisi sufizma kao jedne kosmičke i duhovne antropologije mogu se možda najbolje uočiti ako obratimo pažnju na nekoliko kur'anskih stavaka o ljubavi i način na koji su se ti stavci razumijevali. Nesumnjivo, najčešće se navodi: *Bog će dovesti ljude koje On voli i koji vole Njega* (5:54), obično u skraćenom obliku: *On voli njih i oni vole Njega*. Teolog Ahmed es-Sem'ānī (u. 534/1140. god.) objašnjava da Bog spominje Svoja Najljepša Imena u Kur'anu kako bi pojasnio Svojim slugama da samima sebi moraju poricati Božanska Svojstva a potvrđivati ih samo za Boga. Bog kazuje o Svojoj Uzvišenosti a njihovoj uniženosti, Svome Znanju a njihovom neznanju, Svojoj Svetosti a njihovoj pokvarenosti, Svome Životu a njihovoj smrti, Svom Jedinstvu a njihovom

mnoštvu. No, "kad je On objavio vijesti o ljubavi, baš kao što je potvrdio ljubav prema Sebi, tako je potvrdio i ljubav prema nama – *On voli njih i oni vole Njega*".<sup>11</sup>

Primijetite da ovaj stavak govori i o Bogu i o ljudskim bićima kao o zaljubljeniku i voljenom. *Tevhid* nas upozorava na činjenicu da ne može biti istinskog zaljubljenika niti istinskog voljenog osim Boga. Stoga, u kojem smislu se ljudska bića mogu nazvati zaljubljenicima u Boga i zašto bi ona trebala biti predmet Božije Ljubavi? Za početak ćemo se prisjetiti da je Vjerovjesnik rekao: "Bog je lijep i voli ljepotu."<sup>12</sup> Kad je riječ o *tevhidu*, to znači da ništa nije istinski lijepo osim Boga i da niko istinski ne voli osim Njega. Osim toga, Bog je stvorio ljudska bića u lijepom obliku: *On vas je oblikovao, pa je uljepšao oblike vaše* (40:64). Naši oblici su lijepi zato što nas je Bog stvorio na Vlastiti oblik, što će reći da nas je (u) obličio s Najljepšim Imenima. Bog voli ljepotu, tako da On voli ljepotu ljudskih oblika, što će reći da On voli očitovanje Svojih Najljepših Imena u stvaranju.

Zašto je onda prvenstveno Bog stvorio univerzum? U Kur'anu On kaže: *Nisam stvorio džine i ljude osim da Me obožavaju* (51:56), pri čemu posljednji izraz može značiti i "da Me služe". Ispunjavanje prave ljudske uloge kao Božijeg namjesnika zahtijeva služenje Gospodaru, a nijedno služenje nije veće od poricanja sebe i potvrđivanja Boga, poništavanja pokuđenih osobina a omogućavanja Božijim svojstvima da opstoje. No, kakve veze ima služenje/obožavanje s ljubavlju? Ovdje sufijski tekstovi rado navode kudsī hadis: "Bio sam skrivena riznica, pa sam zavolio da budem prepoznat; stoga sam stvorio stvorenja da bih bio prepoznat."<sup>13</sup> Drugim riječima, Bog je stvorio univerzum jer, kako to navodi stavak o uzajamnoj ljubavi, *On voli njih*; to jest On voli ljudska bića; pa im je dao sposobnost da Ga prepoznaju i da Mu uzvrate ljubav. Oporavljajući svoj *fitret*, oni prepoznaju sebe kao Božije slugе te prepoznaju svojega Gospodara

<sup>10</sup> Rumi započinje arapski uvod u svoje veliko djelo ovim riječima: "Ovo je knjiga *Mesnevi*, a ona predstavlja osnove osnova vjere, otkrivajući tajne prispjeha [Bogu] i izvjesnosti; ona je Božija najveća jurisprudencija (*fiḳh Allāh el-ekber*), Božiji najblistaviji Put (*šar' Allāh el-ezber*) i Božiji najočitiiji dokaz (*burhān Allāh el-azber*)."

<sup>11</sup> Navedeno u: William Chittick, *Sufism: A Short Introduction* (Oxford: Oneworld, 2000), str. 120.

<sup>12</sup> Muslim 2.41 (br. 275).

<sup>13</sup> Ova predaja se često navodi u kasnijim tekstovima od približno sedmog/trinaestog stoljeća, ali je većina hadiskih stručnjaka ne smatra vjerodostojnom.

kao posjednika Najljepših Imena, koja su ujedno i Najljupkija Imena, jer ljepota privlači ljubav. Drukčije kazano, prepoznavanje usmjerava njihovu ljubav prema Bogu, a ljubav zahtijeva predano služenje.

Stoga, nema zaljubljenika osim Boga, pa *On voli njih*, to jest ljudska bića stvorena na Njegov oblik, jer su ona Samoraskrivanja Njegovih Najljepših Imena. I nema voljenog osim Boga, što će reći da ljudi vole Boga i samo Boga, bilo da to znaju ili ne. To je zato što niko nije lijep osim Boga, tako da svaku ljubav privlači Njegova Ljepota. Sufijski autori posebno su skloni obrazlagati ovu istinu, jer se ona suprotstavlja zdravom razumu koji nam govori da volimo određenu osobu odnosno stvar. Dapače, Kur'an napominje: *Ljudima se čini milovidnim ljubav prema strastima, među njima: ženama, čeljadi, nagomilanim hrpama zlata i srebra, konjima žigosanim, stoci i usjevju* (3:14). Ali, zašto se te stvari čine milovidnim? Razlog je taj što *oni vole Njega*, pa vide Ljepotu Božijeg Lica u Njegovim znacima a da toga nisu ni svjesni. Kao što Rumi veli, predmeti ljubavi su pozlaćeni Božijim Svojstvima. Ljudi bi trebali težiti prepoznavanju da oni ne vole ove predmete same po sebi, nego Boga. Ibn Arebi to objašnjava na sljedeći način, ukazujući prvo na niz lijepih žena slavljenih u arapskoj poeziji:

“Niko ne voli nikoga osim vlastita Stvoritelja, ali je zakriven od Njega ljubavlju prema Zejnebi, Suadi, Hindi, Lejli, ovome svijetu, novcu, položaju i svemu onome što se voli u svijetu. Pjesnici iscrpljuju svoje riječi na sve ove postojeće stvari, ali ne znaju. Gnostici [to jest oni koji “prepoznaju” sebe i Boga] nikad ne čuju neki stih, zagonetku, hvalospjev ili ljubavnu pjesmu koja nije o Bogu, skrivenom iza vela oblika.”<sup>14</sup>

Znakovitost stavka o uzajamnoj ljubavi postaje nešto jasnija čim promislimo o onome što zaljubljenici žele. Ako *On voli njih i oni vole Njega*, i Bog i ljudska bića žele isto, a to je biti

skupa. Da upotrijebimo tehnički jezik sufizma, oni žele sjedinjenje (*viṣāl*), a ne odvajanje (*firāk*), jer ljubav nikad ne može biti potpuna na daljinu. Međutim, podjednako je tačno da se zaljubljenici ne mogu spojiti osim ako nisu na početku razdvojeni. Upravo je želja za sjedinjenjem podstakla Jedinu Stvarnost da ponajprije dovede do dvojnosti i odvojenosti. Kur'an kaže: *Njegova naredba kad želi neku stvar jest samo da joj rekne: “Budi!” i ona biva* (36:82). Ova želja da stvara stvari nije ništa drugo do ljubav Skrivenice Riznice da bude prepoznata, jer bez odvojenog stvaranja ne bi bilo nikoga ko bi Ga prepoznao i nikoga ko bi Ga volio.<sup>15</sup>

Prema tome, cilj Božijeg stvaralačkog djelovanja nije, kako bi neki mogli pomisliti, da samo postoji izvanjski svijet, nego da Bog i Njegovi voljeni budu skupa, kao što su bili prije stvaranja. Rumi objašnjava ovu igru ljubavi kad kaže da smo svi mi bili riba koja pliva u okeanu Božanskog Jedinstva, nesvjesni da se razlikujemo od vode. Onda nas je Bog izbacio na kopno, područje odvojenosti, čežnje, boli i patnje. Jedino kušajući odvojenost možemo se prisjetiti radosti vode i željeti da joj se vratimo. Jednom kad se vratimo, ponovno ćemo plivati u Okeanu Jedinstva potpuno svjesni radosti ispunjene ljubavi.

Najizričitiije ukazivanje na sjedinjenje s Bogom u najranijim islamskim izvorima jest po svoj prilici vjerodostojan kudsī hadis u kojem Bog govori o slugi koji traži da Mu je blizu posredstvom dobrih djela. Kad sluga napreduje na putu, onda, kaže Bog: “Ja ga zavolim, a kad ga zavolim, Ja sam sluh kojim čuje, vid kojim vidi, ruka kojom uzima i noga kojom hodi.”<sup>16</sup> Ovaj hadis bijaše predmet nedoglednih tumačenja u sufijskim tekstovima, jer opisuje u konkretnom smislu plod onoga *On voli njih*. No, *oni vole Njega* također igra važnu ulogu: ljubav sluga prema Bogu navodi ih da slijede put vodstva. Da je njihova ljubav zabludjela, onda bi ih privlačila pozlata a ne Bog, tako da ne bi napredovali na putu. Da bi napredovali, oni moraju postupati lijepo i kreposno (*ihsān*) te se odlikovati lijepim karakternim osobinama. Jedinī način da se to postigne jeste slijedenje Vjerovjesnikovih stopa. Vjerovjesnik je podučen: *Reci: “Ako volite Boga, slijedite mene i vas će Bog voljeti”* (3:31).

<sup>14</sup> Navedeno u: Chittick, *Sufism*, str. 67.

<sup>15</sup> U drugim verzijama, hadis o Skrivenoj Riznici navodi oblik *zaželio (eredtu)* umjesto *zavolio (ahbebtu)*. Teolozi obično razvrstavaju *ljubav* kao poseban oblik želje.

<sup>16</sup> El-Buhari, 81.38 (br. 6581).





Kad Bog voli nas, onda će On biti sluh kojim čujemo, oči kojima vidimo i srce kojim volimo.

“Bog je lijep i voli ljepotu.” Bjelodano je da je Vjerovjesnik, posljednji od vjerovjesnika i najhvaljeniji od Božijih stvorenja, utjelovljenje ljudske kreposti i ljepote. Kao što se kaže u kudsī hadisu: “Da tebe nije [o Muhammede], Ja nebeska tijela stvorio ne bih.”<sup>17</sup> Bog je stvorio univerzum iz Svoje Ljubavi da bude prepoznat, a Vjerovjesnik je ispunio ovu ulogu na najsavršeniji način. Bog je Vjerovjesnika učinio najistaknutijim voljenim i uzorom kojeg svi zaljubljenici treba da slijede. Slijedeći Vjerovjesnika, oni mogu aktuelizirati Najljepša Imena unutar vlastite naravi i Bog voli upravo ljepotu odraza ovih Imena u ljudskim bićima. Naravno, istina je također da Bog voli sve ljude i, zapravo, sva stvorenja. On je *uljepšao sve što je stvorio* (32:7) i On voli lijepo. Tako je i plod Njegove “Ljubavi da bude prepoznat” bio stvaranje svih stvorenja, a ne samo ljudskih bića.

Ipak, Kur’an nikad ne spominje izričito nijedna druga stvorenja osim ljudskih bića kao predmete Božije Ljubavi. Konkretno, on kaže da Bog voli lijepočinitelje (one koji imaju *ihsān*, u pet stavaka), bogobojazne (tri stavka), pravedne (dva), one koji se čiste (dva), pokajnike, strpljive i one koji se u Njega uzdaju. On također kaže da postoje ljudi koje Bog ne voli: nevjernici, zločinitelji, razvratnici, grešnici te oni koji su neobuzdani, gordi i hvalisavi. Drugim riječima, Kur’an nam govori da Bog ima posebnu ljubav prema onima koji odaberu slijediti Njegove pute, a ova ljubav nije sasvim ista ljubav kao ljubav koja je stvorila univerzum. Božiji puti koje slijede oni što ih Bog voli su objedinjeni su u *lijepom uzoru* (33:21) i uzvišenoj čudi Vjerovjesnika.

Rastumačivanje puta ukrašavanja lijepim karakteristikim osobinama daje osnovu brojnim knjigama sufijskih učitelja. Vjerovatno najpoznatija od njih na Zapadu jeste *Mentikū’t-tajr* (*Govor ptica*), od Feriduddina Attara (u. 618/1221. god.), perzijska pjesma u veličini knjige koja bijaše

prevedena na engleski jezik nekoliko puta. Naslov ukazuje na jedan kur’anski stavak u kojem se kaže da Sulejman poznaje *govor ptica* (27:16). Po Attarovom čitanju, ovaj stavak ukazuje na Sulejmanovo vjerovjesničko znanje o ljudskim dušama, a jedino one među svim stvorenjima imaju mogućnost odletjeti u Božiju Prisutnost. Svaka od ptica u ovoj pripovijesti predstavlja jedan soj ljudi s vlastitim snagama i slabostima. Nakon mnogih raspredanja i rasprava, trideset ptica pristaje krenuti u potragu za Simurgom, basnoslovnim kraljem ptica koji obitava u jednoj dalekoj zemlji. Uz mnoge tegobe prelijeću sedam planina, svaku višu od prethodne, a svaka predstavlja jednu etapu puta ka Bogu, jednu karakternu osobinu koja mora postati trajna odlika duše. Sedam etapa: traganje, ljubav, prepoznavanje, neovisnost, jedinstvo, smetenost i siromaštvo – zasnivaju se na kur’anskom pojmovlju te odražavaju stoljeća sufijskog učenja i postupanja s ciljem oporavka *fitreta* i postizanja deiformnosti. Dostižući kraj puta, ptice saznaju da sve njihove karakterne osobine bijahu poništene, a da opstaju samo osobine Simurga. *Trideset ptica* (*sī morǧ*) počinju prepoznavati da su od samog početka bile Samoraskrivanje Simurga.

Sufijski učitelji nabrajaju etape na putu prema Bogu na mnogo različitih načina, ali je njihov zajednički uvid da Kur’an i sunnet pružaju smjernice za ostvarenje Božanskog Oblika koji je pritajen u svakoj duši. Svako ljudsko biće je pozvano da prepozna Skrivenu Riznicu, da se prisjeti imena predočenih Ademu, da voli istinskog Voljenog i da ga prigrli istinski Zaljubljenik. Da bi posve bio čovječan, treba aktuelizirati i ostvariti značenje *tevhida* u dubinama srca. Rumi sažima kur’anski put sufizma:

*Ljubav je onaj plam koji, kada se raspali,  
sagorijeva sve sem Opstojećeg Voljenog.*

*Ona isukava sablju “nijedan bog” da drugo mimo*

*Boga pogubi.*

*Pomno pogledaj – nakon onog “nijedan bog” šta ostaje?  
Ostaje “osim Boga”, ostalo ode.*

*Aferim, o, veličanstvena, idolospaljajuća Ljubavi!*<sup>18</sup>

*Ehādīs-i Meṣnevi* (Teheran: Emīr Kebīr, 1347/1969), str. 172.

<sup>18</sup> *The Mathnawī of Jalālūddīn Rūmī*, ur. R. A. Nicholson, London, Luzac, 1925-40, knj. 5, str. 588-590.

<sup>17</sup> Ova predaja se obično navodi u sufijskim tekstovima, ali nije potvrđena u standardnim izvorima. Neka hadiska djela je sadrže u ovom obliku: “Da tebe nije, Ja Bašču i Vatru stvorio ne bih.” Bedi’u’z-Zemān Furūzānfer,

*Abstract*

## The Qur'an and Sufism

William C. Chittick

According to the author, Sufism can best be understood in relation to the structure of the Islamic tradition. The outstanding characteristic of the Sufi approach to the Islamic tradition has been to focus on assimilating the soul to the Divine Word, always on the basis of the model established by the Prophet. Sufi teachers often speak of the goal of the Islamic tradition as "realization" which demands the transformation of the very being of the seeker, whereby the role of the Qur'an is unavoidable. In summarizing the nature of the path to God, the teachers often speak of "purification of the soul" (*tazkiya al-nafs*). Like other Muslims, not only did Sufis highly value memorization and recitation of the Qur'an and invocation of the Divine Names contained in the Qur'an, but they also expressed their teaching in Qur'anic terminology. This special dedication to the Qur'an can be observed clearly among the Sufi teachers of the early generations who are remembered mainly by aphorisms that elucidate the spiritual significance of key Qur'anic words and phrases. When later Sufis began to write detailed exposition of the human position in relation to God and the cosmos, they filled their works with commentary on Qur'anic verses. Common insight of Sufi teachers is that the Qur'an, along with the *Sunna*, provides the guidelines for the realization of the Divine Form that is latent in every soul. Thus, in this paper the author discusses the relation between the Qur'an and Sufism, pointing out their close intertwining.

*Keywords:* the Qur'an, Sufism, realization (*taḥqīq*), transformation, path, purification of the soul (*tazkiya al-nafs*),